

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ ІЗ СІМ'ЯМИ

УДК: 364:373.66 (477)

Видиш М. М.

Соціальна політика є однією з найважливіших функцій будь-якої держави. Незаперечним є той факт, що соціальну політику здійснюють як найрозвиненіші країни Заходу, які ще називають державами загального добробуту або соціальними державами, так і країни третього світу. Однак рівень соціального забезпечення в цих країнах діаметрально протилежний, що засвідчує існування певної різниці в моделях та напрямках соціальної політики. Так, у нашій державі одним із основних напрямів соціальної політики є демографічна політика, яка включає регулювання шлюбно-сімейних відносин і державної допомоги сім'ї.

Як показують дані соціологічних досліджень, традиційний інститут сім'ї в останній час переживає деяку кризу, що супроводжується збільшенням розлучень, сімейно-побутових порушень, зниженням рівня народжуваності, послабленням виховного потенціалу сім'ї тощо. Крім того більшість молодих пар віддають перевагу сумісному проживанню без офіційного оформлення стосунків, тобто в цивільному шлюбі. Відбуваються зміни змісту шлюбно-сімейних відносин.

На сьогоднішній день, незважаючи на численні праці, присвячені висвітленню проблем сім'ї в Україні та шляхам їх розв'язання, до яких належать роботи Т. Ф. Алексеєнко, Г.О. Батіщевої, Б. Ковбас, В. Кравець, А.А. Марущак, В.Г. Постового, та ін. [1; 3; 4; 5;], проблема соціально-педагогічної роботи із сім'ями залишається недостатньо вивченою. Проте суспільні перетворення в Україні, функціонування сім'ї у кризових соціально-економічних умовах сьогодення, недостатність методичного забезпечення роботи соціальних служб, які покликані допомагати сім'ям, вимагають дослідницької роботи у цьому напрямі.

Метою нашого дослідження є аналіз соціально-педагогічної роботи із

сім'ями, основних соціальних проблем сучасної сім'ї та напрямків їх розв'язання в Україні.

Сім'я як соціальний інститут є об'єктом теоретичного соціологічного аналізу. Такий аналіз дає змогу з'ясувати проблеми сучасної сім'ї, визначити напрямки соціально-педагогічної роботи з ними, що відповідають потребам суспільства.

Розрізняють багатодітну, середньодітну і малодітну сімейну організацію. Нині в Україні переважає малодітна організація. Близько половини сімей мають двох дітей, третина – одну, десята частина – жодної дитини. Багатодітні сім'ї становлять менше ніж 3% загальної кількості.

Народжуваність дітей в Україні за останні десятиріччя зменшується щороку. Низька ефективність репродуктивної функції української сім'ї потребує негайного запровадження відповідної демографічної політики.

Про поглиблення демографічної кризи свідчать згадані та наведені нижче дані, що містяться у праці: „Гендерний аналіз українського суспільства” [7]. Передусім варто відзначити, що змінилась під впливом соціально-економічних умов життя середня величина сім'ї. Все частіше спостерігаються відокремлення молодих сімей від батьків та орієнтація на малодітність. У 1939 році середня чисельність членів сім'ї в Україні складала 3,8 особи (у містах - 3,2, у селах - 3,3) [7, 253]. Відкладання народження дітей на майбутнє дає підстави очікувати у 2000 - 2005 роках, згідно з прогнозованими оцінками, зменшення середньої величини сім'ї до 3,1 - 3,0, а, можливо, і нижчого рівня [7, 252].

Підвищення смертності жінок і чоловіків спостерігається передусім внаслідок зниження життєвого рівня і недоліків системи охорони здоров'я, у той час як однією із важливих причин зниження народжуваності є зміна статусу жінки у суспільстві. Це пов'язано не лише з обставинами, породженими кризою (безробіттям, зниженням заробітної плати, соціально-психологічним дискомфортом, породженим відсутністю віри у зміни на краще в найближчому майбутньому тощо), а й з тим, що в сучасних умовах

руйнуються здобутки жіноцтва, які були характерні для докризового періоду (доступність дошкільних дитячих закладів та ін.).

Рівень народжуваності в сучасній Україні найнижчий за весь післявоєнний період. Країну відносять до числа неблагополучних у демографічному плані країн світу. Тенденції в динаміці від'ємного природного приросту швидко зростають, що призводить до поглиблення депопулізації [7, 123]. У 1992 році чисельність населення України становила 52,2 млн. Починаючи з наступного року, спостерігається поступове його зменшення. Чисельність населення на сьогоднішній день зменшилася, порівняно з 1989 роком, за офіційними даними, більше, ніж на 5 млн. На 1 липня 2004 року чисельність населення України становила 474410004 осіб.

Скорочення населення України зумовлено передусім природними втратами - число смертей перевищує число народжень. За перше півріччя 2004 року народилося 210922 осіб, а померло 389106. Найнижчий коефіцієнт природного приросту був у 2001 році (-7,5). У наступному 2002 році він дещо збільшився, і на кожні 1000 осіб народжувалося в середньому 8,5, а помирало 16 людей. За останні чотири роки ситуація в Україні покращилася. Уже четвертий рік поспіль збільшується кількість дітей (їх народжується на 3 - 4% більше, ніж у попередні роки).

Другою, крім природної, причиною, що призвела до зменшення кількості населення, є еміграція. Починаючи з 1992 року, Україна стала країною еміграції, і на сьогоднішній день на кордоном працюють, за скромними підрахунками, близько 7 млн. осіб, серед яких більшість - дітородного віку. Ця частина населення часто відкладає народження дітей на майбутнє або обмежується 1-2 дітьми, вихованням яких займаються переважно батьки тимчасових емігрантів.

Соціально-економічні зміни вплинули на структуру матеріального забезпечення населення, що також позначилося на його відтворенні. Економічні негаразди у країні загалом перекладаються на сім'ї і на доходи від сімейної праці.

Матеріальні проблеми сім'ї несприятливо відбиваються на вихованні дітей, їх оздоровленні, особливо якщо взяти до уваги занепад державної системи охорони здоров'я та недоступність дошкільних закладів. З 1990 до 1997 року, за даними державної статистики, кількість дошкільних дитячих закладів зменшилася на 6,1 тисячі або на 24,9%; ними охоплено дітей - з 5 до 6%. Більша половина дітей дошкільного віку виховуються вдома, передусім з міркувань надто дорогих послуг цих закладів [7,263]. Зменшення кількості дітей, що охоплені дошкільними закладами, мають неоднозначні наслідки. З одного боку, батьки більше уваги приділяють сімейному вихованню, здоров'ю дітей, з іншого - погіршуються умови для всебічного розвитку дитини, зокрема, розвитку її інтелектуальних здібностей та потреб спілкування [7, 122].

За загальним індексом бідності (5,5 %), Україна посідає четверте місце серед 78 країн, для яких були зроблені розрахунки в доповіді „Людський розвиток, 1997”. Це відбиває не тільки рівень доходів (за цим індексом Україна посідає 109 місце), скільки доступ до якісної питної води та їжі, медичних послуг тощо, [2, 292], отримати які малозабезпеченим сім'ям проблематично.

Складнощі економічного характеру, перехід країни до ринкової економіки, поглиблення екологічних проблем, загострених Чорнобильською катастрофою, є власне українськими чинниками, що негативно впливають на життєдіяльність сім'ї. Крім цих чинників, існують інші, поширені в усіх розвинутих країнах, що свідчать про зміни у складі сім'ї, її функцій не тільки України.

1. Змінились ролі членів сім'ї. Сучасна сім'я переживає перехідний період від патріархальної до біархатної, де співіснує влада обох, де наявна рівність чоловіка і жінки як у правах, так і в обов'язках (авторитарний тип сім'ї змінюється демократичним типом відносин у сім'ї - як у стосунках чоловіка і дружини, так і в стосунках батьків і дітей). Дружина, як і чоловік, стали економічно незалежними один від одного. Жінка із міркувань

кар'єрного зростання часто ініціює відкладання народження дитини. Для даного чинника властива й певна своєрідність, оскільки бідність в Україні має „жіноче обличчя”. Більшість жінок у сучасних умовах обмежуються народженням лише однієї дитини або залишаються бездітними. Частка жінок дітородного віку, які не мають дітей, становить майже п'яту їх частину. Має місце суперечність між виробничою і побутовою роллю жінки, що служить джерелом напруженості, веде до більш слабого контролю за поведінкою дітей і є причиною зниження народжуваності.

2. Спостерігається небувало високий ступінь автономності дітей від батьків внаслідок того, що значну частину часу діти перебувають поза домівкою. Посилилася в останній час дія чинників, що перестали зумовлювати потребу в дітях. Вона стала надто малою, а тому програвала і програє у конкуренції з іншими потребами особистості [4, 125].

3. Відсутність церковної та релігійної заборони на розлучення для осіб, що уклали шлюб, та аборти.

4. Поширюються офіційно неоформлені статеві шлюбно-сімейні відносини - так звані консенсуальні шлюби [4, 249]. Шлюбний стан жінок і чоловіків відбивається на всіх сферах сімейного життя і насамперед на демографічній функції сім'ї. Більша частина молодих сімей - 88,2, які опитувались у грудні 1998 року, засновані на офіційно оформленому шлюбі. Про поширення нетрадиційних для України шлюбно-сімейних відносин свідчить відносно великий процент юридично незареєстрованих шлюбів. Вона становить 11,8% (12,1% - у містах, 11,0% - у селах). На жаль, у таких шлюбах спостерігається відкладання народжуваності, що також впливає на демографічний стан країни.

Як наслідок, для сучасної української сім'ї властиве наступне: відбувається перехід від сім'ї великої, нерозділеної, в якій проживало разом декілька поколінь (діти, батьки, діди, прадіди, інші родичі), до нуклеарної (однойдерної) сім'ї, що складається тільки з батьків з дітьми або без них. За різними джерелами, сьогодні в Україні приблизно 70-80 відсотків

нуклеарних сімей. Здійснено перехід від багатодітності (5 і більше дітей) до малодітності (1-2 дитини), від сім'ї, в якій кількість дітей зумовлювалась біологічними чинниками (великою смертністю новонароджених), церковними заборонами на переривання вагітності, економічними потребами виживання, до сім'ї, де кількість дітей викликається новою необхідністю, пов'язаною з бажаннями батьків - жінка нарівні з чоловіком стає суспільним виробником, не бажає втрачати професійної кваліфікації, позбавляється активного спілкування із зовнішнім світом (закриватись у чотирьох стінах домашнього побуту).

Демографічна політика – це система соціальних заходів, сформованих на формування бажаної демографічної поведінки населення, насамперед регулювання процесів дітонародження, сприяння його зростанню.

Це можуть бути заходи, що безпосередньо стимулюють народжуваність, - надання жінкам одноразової заохочувальної грошової допомоги, тривалішої післяпологової відпустки з оплатою тощо, а можуть бути й опосередковано стимулюючі заходи – піднесення життєвого рівня, зміцнення здоров'я, розвиток сфери обслуговування, поліпшення житлових умов тощо.

Демографічний стан населення України надзвичайно складний. В країні чимало робиться з метою поліпшення цього становища - реалізуються такі напрямки сімейної політики, як стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень, підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості громадян, забезпечення розумово і фізично здорового потомства, орієнтація на середньодітну сім'ю, адаптація сім'ї до ринкових умов життя. Україною підписані такі міжнародні документи, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та інші, у 1995 році відбулися парламентські слухання з питань ходу реалізації Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, ратифікованої Україною, виник Комітет у справах жінок, материнства і дитинства при Президентові України, у грудні 1997 році Верховна Рада прийняла Закон

України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”, створена низка жіночих всеукраїнських та міжнародних громадських організацій і об’єднань. Заходи, спрямовані на подолання демографічної кризи, є важливою складовою для покращення становища жіноцтва та створення сприятливих умов функціонування сім’ї. Усі ці заходи доцільно було б об’єднати у довгострокову Національну програму дій щодо виходу з демографічної кризи в Україні, розроблену на основі міжнародної Програми дій, що була схвалена Всесвітньою конференцією з питань народонаселення і розвитку, яка відбулася в Каїрі (1994), а також Декларації та Платформи дій Четвертої Всесвітньої конференції зі становища жінок, що відбулася в Пекіні (1995), Програми дії, яка була б підтримана матеріально.

Нині за умов ринку та глобальної економічної кризи особливої значимості набула економічна функція сім’ї. Вона актуальна передовсім щодо старих батьків – пенсіонерів, та інших малозабезпечених сімей. Тому дуже актуальним постає питання соціально-педагогічної роботи з сім’єю.

Зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім’єю в Україні обумовлюються наступними чинниками - типом сім’ї, проблемами, що існують у сім’ї, видом соціального інституту, що працює з сім’єю, напрямком фахової підготовки спеціаліста, який надає послуги сім’ї.

Основний зміст соціально-педагогічної роботи з сім’єю становить забезпечення сім’ї різними видами соціального обслуговування (соціальної допомоги та соціальних послуг), реабілітаційна та профілактична робота, соціальний супровід окремих категорій сімей та соціального інспектування неблагополучних сімей.

Соціальне обслуговування сім’ї відбувається шляхом її забезпечення різноманітними виплатами, що гарантуються державою у законодавчому порядку, надання малозабезпеченим сім’ям матеріальної допомоги (одягу, ліків, харчування, путівок з метою оздоровлення членів сім’ї та ін.), психологічна підтримка сім’ї у кризових ситуаціях, надання консультативних послуг, створення мережі організацій для надання культурно-освітніх та

фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення її повноцінного дозвілля, гуртки за інтересами, навчальні курси, клуби, школа молоді сім'ї та ін.

Ще одна дуже важлива функція інституту сім'ї, яка зв'язана з репродуктивною функцією, - функція соціалізації, що полягає в навчанні і догляді за дітьми, їх соціальному захисті. Реалізація цієї функції відбувається через цілеспрямований вплив на людину з метою формування певних моральних і фізичних якостей, звичок, навичок, установок, цінностей, прищеплення відповідних взірців і норм поведінки. Виконуючи цю функцію сім'я забезпечує спадковість у розвитку культури, збереження цінностей і трудових навичок. Сімейна функція виховання була й залишається актуальною на всіх етапах розвитку суспільства, незважаючи на те що вихованням дітей займаються й державні установи.

Проте з часом відбувається певна трансформація виховної функції сім'ї – формується нова система цінностей, стандартів і норм поведінки. Так, знову посилюється роль релігії і церкви у вихованні людини.

Поряд з виховною функцією важливою є рекреативна функція, яка сприяє розвитку особистості в членів сім'ї. Ця функція набуває особливого значення за умов загального соціального напруження та збільшення кризових ситуацій в сім'ї. Через це зростає значимість соціально-реабілітаційної роботи з сім'єю, метою якої є відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав її членів у кризових ситуаціях, створення умов, при яких можливі позитивні зміни соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. Робота у цьому напрямі здійснюється соціальним педагогом у школі, спеціалістами соціальних служб для молоді та кризових центрів. Поширюється соціальна реабілітація в сім'ї на членів сім'ї, які зазнають у ній різних форм насильства, сім'ї, які за певних умов послабили або неефективно реалізують свою виховну функцію, сім'ї, в яких окремим її членам потрібна медична або соціально-педагогічна допомога, Робота спеціалістів покликана сприяти зміцненню сімейних зв'язків, подоланню негативного ставлення до

дитини чи членів родини у сім'ї, здійснювати корекцію взаємостосунків у сім'ї, надавати допомогу деяким членам сім'ї у набутті ними професійного та соціального статусів.

Методи роботи у напрямку соціальної реабілітації сім'ї поділяються на індивідуальні та групові. Серед індивідуальних методів роботи важлива роль належить консультаціям та психотерапевтичним бесідам з батьками, чоловіком та жінкою, дітьми. До групових методів належать тренінгові заняття, які можуть проводитися як з подружніми парами, так і окремо з чоловіками та жінками. В останні роки використовуються спільні тренінги для батьків та дітей. Груповими методами є семінари, відеолекторії, зустрічі зі спеціалістами, групи самопомоги та ін. Важливою формою професійної реабілітації є курси перекваліфікації.

Соціально-профілактична діяльність з сім'єю здійснюється з метою попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, профілактики неефективного сімейного виховання та алкогольної і наркотичної залежності у членів сім'ї тощо.

Групові та масові методи роботи використовуються рідше, вони є провідними у напрямку підтримки інституту сім'ї шляхом формування у населення усвідомлення сім'ї як цінності в житті кожної людини, відповідального батьківства як найвищої чесноти, підготовки молоді до сімейного життя, пропаганди здорового способу життя, психолого-педагогічної підготовки подружжя до майбутнього сімейного життя з метою формування позитивних взаємостосунків, ефективного сімейного виховання та попередження розлучень. До основних методів профілактичної роботи можна віднести лекторії, семінари, тренінги, клуби для молодих сімей, тематичні дні, тематичні передачі на радіо та телебаченні тощо.

Метою соціального супроводу сім'ї є підтримка сім'ї у різних сферах її життєдіяльності, формування здатності сім'ї самостійно розв'язувати свої проблеми, надання допомоги сім'ї у процесі подолання цих проблем. В країні використовується соціальний супровід прийомних сімей, неблагополучних

сімей та сімей, у яких виховуються діти з обмеженими можливостями.

Соціальний супровід передбачає надання сім'ям різних видів матеріальної та психологічної допомоги, соціальних та консультативних послуг, захист інтересів сім'ї в органах державної влади. Крім загальних програм соціальної роботи з сім'ями, існують також більш конкретні програми роботи з сім'ями різного типу. Наприклад, Українським державним центром соціальних служб розроблена і впроваджена програма роботи з молодіжними сім'ями. Завдання цієї програми – практичне розв'язання питань стабілізації молодіжної сім'ї, підготовка молоді до шлюбу, профілактика сімейної дисгармонії, сімейного неблагополуччя, підготовка молодих батьків до виконання батьківських обов'язків та реалізація рекреативних потреб молодіжної сім'ї. За цією програмою здійснюється надання конкретної індивідуальної методичної допомоги різним типам молодих сімей та тим людям, хто збирається одружитися або тим, хто щойно одружився, тим, хто тривалий час одружені і мають проблеми у стосунках, молодим батькам, які збираються мати дитину або вже мають народжену дитину, батькам у вихованні дітей різного віку. Ця програма передбачає систему роботи соціальних служб для роботи з молодими подружжями за наступними напрямками:

1. Підготовка молоді до сімейного життя;
2. Робота з молодими сім'ями у плані стабілізації сімейних стосунків;
3. Допомога батькам щодо розв'язання різноманітних питань сімейного виховання;
4. Соціальна реабілітація у роботі із сім'єю;
5. Соціально-профілактична діяльність з сім'єю;
6. Соціальний супровід сім'ї у різних сферах її життєдіяльності.

Таким чином, можна констатувати, що на складному шляху до правової держави Україні потрібно прийняти чимало правових нормативних актів, здійснити соціально-економічні перетворення, що полегшили б стан українських сімей, удосконалити організацію та функціонування соціальних

служб. Проте уже у наш час соціальні працівники здатні надавати суттєву допомогу сім'ям, що її потребують.

Список використаної літератури

1. Батішева Г.О., Зайцева З.Г. Робота соціальних служб для молоді з молоддю сім'єю. Методичні рекомендації. - К. : А.Л.Д., 1996.
2. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. - К. : Україна, 2001. - 85 с.
3. Ковбас Б., Костів В. Основи родинних відносин. - Івано-Франківськ: Науково-дослідний центр „Педагогіка і психологія вищої школи”, 2002. - 286 с.
4. Кравець В. Шлюб і сім'я. Історія і сучасність // Кравець В. Психологія сімейного життя. - Тернопіль, 1995. - 4.1. - С.14-15.
5. Родинна педагогіка / Марущак А.А., Постовий В.Г., Алексеєнко Т.Ф. та ін, - К. : ПАРАПАН, 2002. - 216 с.
6. Соціальна педагогіка / За ред. Капської А.Й. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 256 с.
7. Гендерний аналіз українського суспільства - К. : Проон, 1999. - 293 с.

Анотації

Видиш Микола Миколайович

Аналіз соціально-педагогічної роботи із сім'ями

У статті проаналізовано демографічний стан та основні соціальні проблеми сучасної сім'ї в Україні, що дало змогу автору дослідити та визначити напрямки соціально-педагогічної роботи із сім'ями, які відповідають потребам суспільства.

Ключові слова: сім'я; соціальна політика; демографічна політика; соціально-педагогічна робота.

Аннотация

Выдыш Николай Николаевич

Анализ социально-педагогической работы с семьями

В статье проанализировано демографическое положение и основные социальные проблемы современной семьи в Украине, что дало возможность автору исследовать и определить пути социально-педагогической работы с семьями, которые отвечают интересам общества.

Ключевые слова: семья; социальная политика; демографическая политика; социально-педагогическая работа.

Annotation

Vydysh Mykola Mykolaiovych

The analysis of social - pedagogical work with families

In clause the demographic situation and basic social problems of modern family in Ukraine is analysed, that has enabled the author to investigate and to define ways of social - pedagogical work with families, which respond interests of a society.

Key words: family; social politics; demographic policy politics; social - pedagogical work.